Paweł Kuczma¹

Ubój rytualny jako prawo mniejszości narodowych w Polsce

Słowa kluczowe: prawa człowieka, wolność religijna, ubój rytualny, mniejszość narodowa

Keywords: human rights, religious freedom, ritual slaughter, national minority

Streszczenie

Przedmiotowy artykuł zawiera analizę prawnych regulacji obowiązujących w Polsce odnoszących się do możliwości stosowania praktyki uboju rytualnego. Rozważania otwierają uwagi natury porównawczej i historycznej. Następnie przedstawiono konstytucyjne rozumienie wolności sumienia i religii na tle konstytucyjnych praw zagwarantowanych mniejszościom narodowym zwracając uwagę, że wolność religii może podlegać ograniczeniom przy uwzględnieniu zasady proporcjonalności. Wreszcie przedstawiono argumentację Trybunału Konstytucyjnego wyrażoną w wyroku z 10 grudnia 2014, uznającą za dopuszczalną i zgodną z Konstytucją praktykę przeprowadzania uboju rytualnego w Polsce. Rozważania kończy wskazanie licznych kontrowersji związanych z tym rozstrzygnięciem.

Summary

Ritual slaughter as the right of national minorities in Poland

The article in question comprises an analysis of legal regulations which are in effect in Poland and that refer to a possibility of using the practice of ritual slaughter. The considerations start with comparative and historical comments. Subsequently, it is presented how the Constitution interprets freedom of conscience and religion on grounds of constitution-

¹ Autor jest adiunktem w Wydziale Nauk Społecznych Uczelni Jana Wyżykowskiego w Polkowicach, starszym wykładowcą w Instytucie Społeczno-Prawnym w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej im. Angelusa Silesiusa w Wałbrzychu. E-mail: p.kuczma@wp.pl.

al laws that are guaranteed to national minorities paying attention to the fact that freedom of religion may be subject to restrictions when one takes the principle of proportionality into account. What is finally submitted is the reasoning of the Constitutional Tribunal expressed in the judgement of 10 December 2014, which considers the practice of ritual slaughter in Poland as acceptable and in accordance with the Constitution. The considerations finish with indicating numerous controversies connected with the following judgement.

„Jeżeli zważymy, że nie tylko wyznanie żydowskie, ale również Karaimowie i Mahometanie do uboju rytualnego przywiązują znaczenie zasadnicze, to zrozumimy, że posunięcie zmierzające do odebrania tych uprawnień nie byłoby zgodne z dotychczasowym duchem tolerancji i duchem polskiej Konstytucji”².

I.

Od pewnego czasu prowadzona jest w naszym kraju dyskusja w sprawie dopuszczalności tzw. uboju rytualnego, polegającego na zabijaniu zwierząt hodowlanych bez ogłuszania – poprzez wykrwawienie, co jest zgodne z praktyką religijną islamu i judaizmu, ale budzi kontrowersje z perspektywy regulacji mających za przedmiot ochronę zwierząt i nie tylko. Okazuje się bowiem, że takiej praktyce religijnej sprzeciwia się większość polskiego społeczeństwa, gdyż ten rodzaj uboju wiąże się ze zbyt dużym cierpieniem zwierząt. Większość ankietowanych jest przeciwna, aby prawo w Polsce umożliwiałoby dokonywania uboju bez ogłuszania (65%), dwie piąte badanych jest temu zdecydowanie przeciw (41%). Jedynie co piąty ankietowany opowiada się za legalizacją tego rodzaju działań (21%), a co siódmy nie ma w tej sprawie własnego zdania (14%)³.

² Sprawozdanie stenograficzne z 21. Posiedzenia Sejmu RP 17 marca 1936 r., s. 74–75, T.J. Zieliński, *Ustawodawstwo II Rzeczypospolitej wymierzone w wyznawców judaizmu*, „Przegląd Prawa Wyznaniowego” 2012, t. 4, s. 36–37.

³ Opinie na temat dopuszczalności tzw. uboju rytualnego, Komunikat z badań CBOS, BS/70/2013, s. 2.

Ubój rytualny polega na szybkim przecięciu gardła zwierzęciu ostrym nożem bez uprzedniego pozbawienia świadomości (ogłuszenia) i całkowitego usunięcia krwi z zabitego zwierzęcia. Dla Żydów wiąże się on z obowiązkiem zachowania rytualnej czystości posiłków – ich koszerności⁴.

Dla praktykujących Chrześcijan zamieszkujących Europę ubój rytualny stanowi relikw dawańskich czasów i nie przystaje do współczesnych standardów traktowania bliźniego, w tym także zwierząt. Z kolei obrońcy zwierząt próbują walczyć z tego typu praktykami dowodząc, że są niehumanitarne i okrutne dla zwierząt. Z drugiej jednak strony *szechita* i ubój rytualny wykonywany przez Muzułmanów mają wielowiekowe tradycje, stanowią uznane i doniosłe praktyki religijne i pomimo wywoływanych kontrowersji są, co do zasady aprobowane przez porządki prawne większości państw.

W Europie od II połowy XIX wieku próbowano wprowadzić zakaz uboju rytualnego z uwagi na szerzące się w owym czasie silne nastroje antysemityczne. Nie udało się to jednak ani w Austrii, ani w Polsce międzywojennej, a jedynie w III Rzeszy⁵.

Warto dodać, że zagadnienie to nie jest jednolicie traktowane także współcześnie. Ubój rytualny jest zakazany bezwzględnie na Łotwie, w Islandii, Szwajcarii i Szwecji, choć nie ze względów antysemitycznych, lecz z uwagi na empatię wobec zwierząt oraz jako wyraz sprzeciwu wobec uboju dokonywanego ze względów komercyjnych⁶. Z kolei w Austrii, Belgii, Chorwacji, Danii, Estonii, Finlandii, Holandii, Luksemburgu, Niemczech, Słowacji i Wielkiej Brytanii jest dopuszczalny, ale pod pewnymi warunkami. W innych państwach takie praktyki są całkowicie legalne⁷.

Warto w związku z tym poddać analizie praktykę uboju rytualnego w naszym państwie w kontekście praw zagwarantowanym mniejszościom narodowym. Wywołuje ona nie tylko szereg kontrowersji, także o charakterze

⁴ Pojęcie „koszerności” wywodzi się od określenia „koszer” pochodzącego z biblijnej Księgi Estery (5:4): „Jeśli król uzna to za dobre (koszer)” i stanowi opozycję dla trefnego, skażonego jedzenia. A. Czohara, T.J. Zieliński, *Ustawa o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Polsce. Komentarz*, Warszawa 2011, LEX.

⁵ A. Dziadzio, *Zakaz uboju rytualnego jako naruszenie konstytucyjnej zasady wolności religii. Kontekst współczesny i historyczny*, „Forum Prawnicze” 2014, nr 1, s. 8.

⁶ Ibidem.

⁷ B. Banaszak, *Prawo mniejszości narodowych do kultywowania własnej tożsamości kulinarnej*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2014, t. XXXI, s. 25.

prawnym, czego dowodzi najnowsze orzecznictwo TK i spór na temat dopuszczalności uboju rytualnego w Polsce i jego uzasadnienia wśród samych sędziów trybunałskich.

II.

Rozważania warto rozpocząć od osadzenia rozważań na tle rozwiązań prawnych międzynarodowych i europejskich. Kwestia dopuszczalności uboju rytualnego nie została bowiem jednakowo uregulowana ani w prawie międzynarodowym, ani w prawie europejskim. Niestety dokumenty konwencyjne proklamują najczęściej jedynie wolność swobody sumienia i wyznania bez szczegółowego określenia dopuszczalnych form jej wykonywania (praktykowania), nie wspominając *expressis verbis* o uboju rytualnym⁸. Nawet Arabska Karta Praw Człowieka z 15 września 1994 r. pomija te zagadnienie milczeniem, zapewne z tego względu, że praktyka uboju rytualnego jest tak silnie zakorzeniona w religii islamskiej, iż uznano, że nie ma potrzeby odnotowywać dopuszczalności stosowania tej praktyki wprost w treści Konwencji. Mowa jest tam jedynie o prawie do swobodnych praktyk i manifestowania swojej wiary (art. 27), co stanowi jedynie pośrednie przyzwolenie na praktykowanie uboju rytualnego. Należy jednak wskazać, że Kairska Deklaracja Praw Człowieka z 1990 r. potwierdza istnienie „wolności i prawa do godnego życia człowieka zgodnie z islamskim szariatem”⁹. Akt ten podnosi, że „podstawowe prawa i wolności są integralną częścią religii islamskiej oraz że nikt nie ma prawa co do zasady do unieważniania ich częściowo i całkowicie albo naruszania oraz ignorowania, ponieważ są one wiążącymi zaleceniami boskimi”¹⁰.

Zatem jedynie nieliczne akty międzynarodowe nawiązują do kwestii związanych z ubojem rytualnym, traktując ten rodzaj uboju za formę wykonywania praktyk religijnych, tj. jako element kultu podlegający ochronie prawnej.

⁸ Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów z 27 czerwca 1981 r. nie formułuje w ogóle wolności sumienia i religii.

⁹ M. Jabłoński, *Wolności i prawa jednostki w regionalnym systemie Ligi Państw Arabskich*, [w:] B. Banaszak, A. Bisztyga, K. Complak, M. Jabłoński, R. Wieruszewski, K. Wójtowicz, *System ochrony praw człowieka*, Kraków 2003, s. 267.

¹⁰ Ibidem, s. 266–267.

Wprost o prawie do uboju rytualnego mowa jest w Deklaracji Organizacji Narodów Zjednoczonych o wyeliminowaniu wszelkich form nietolerancji i dyskryminacji z powodu religii i przekonań¹¹. Art. 6 w lit. h stanowi, że prawo do wolności myśli, sumienia, religii lub przekonań obejmuje m.in. obchodzenie świąt i ceremonii zgodnie z przepisami czyjejs religii lub przekonań. Należy jednak pamiętać, że choć rezolucje ONZ nie mają charakteru wiążącego, to należy je traktować jako doniosłą interpretację Paktów Praw Człowieka. Takie ujęcie wynika również z regulacji krajowych. Deklarację ONZ wymienia tiret czwarte preambuły ustawy z 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania jako inspirację jej uchwalenia (Dz.U., Nr 29, poz. 155)¹².

Z kolei w Deklaracji Praw Osób Należących do Mniejszości Narodowych lub Etnicznych, Religijnych i Językowych, przyjętej przez ONZ jako rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 47/135 10 grudnia 1992 r., przyznano osobom należącym do mniejszości narodowych lub etnicznych, religijnych i językowych, prawo do korzystania ze swej własnej kultury, do wyznawania i praktykowania swej własnej religii oraz do używania swego własnego języka

Także Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z 19 grudnia 1966 r., ratyfikowany przez Polskę 3 marca 1977 r.¹³, formułując prawo każdego do wolności myśli, sumienia i wyznania, wskazuje, że prawo to obejmuje uzewnętrznianie swej religii lub przekonań przez uprawianie kultu i uczestniczenie w obrzędach (art. 18). Dokument ten stanowi ponadto, że w państwach, w których istnieją mniejszości etniczne, religijne lub językowe, osoby należące do tych mniejszości nie mogą być pozbawione prawa do własnego życia kulturalnego, wyznawania i praktykowania własnej religii (art. 27).

Według Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 4 listopada 1950 r. (EKPCz) każdy ma prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania; prawo to obejmuje wolność zmiany wyznania lub przekonań oraz wolność uzewnętrzniania indywidualnie lub wspólnie z inny-

¹¹ Rezolucja nr 36/55 uchwalona 25 XI 1981 r. na XXXVI Sesji Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych.

¹² „Sejm Rzeczypospolitej Polskiej kierując się zasadami zawartymi w [...] Deklaracji Organizacji Narodów Zjednoczonych o wyeliminowaniu wszelkich form nietolerancji i dyskryminacji z powodów religijnych lub przekonań [...] stanowi, co następuje”.

¹³ Dz.U. Nr 38, poz. 167.

mi, publicznie lub prywatnie, swego wyznania lub przekonań przez uprawianie kultu, nauczanie, praktykowanie i czynności rytualne (art. 9). „Wolność religijna należy przede wszystkim do sfery wewnętrznej człowieka, ale wiąże się z manifestowaniem religii, indywidualnie lub prywatnie lub wspólnie, publicznie i w kręgu współwyznawców. Artykuł 9 wymienia również formy manifestowania religii lub przekonań, nie chroni jednak każdego aktu motywowanego lub inspirowanego przez religię lub przekonanie”¹⁴. Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka nie pozostawia jednak żadnych wątpliwości, że ubój rytualny powinien być traktowany jako czynność rytualna w rozumieniu art. 9 EKPCz¹⁵, aczkolwiek prawo do wolności religii zagwarantowane w art. 9 nie może obejmować prawa do osobistego udziału w uboju rytualnym i późniejszym procesie certyfikacji¹⁶.

Konwencja ta zezwala na ustawowe ograniczanie wolności uzewnętrzniania wyznania lub przekonań w oparciu o zasadę proporcjonalności. „Wprowadzenie ograniczeń wolności religii może być w pewnych okolicznościach konieczne, aby pogodzić interesy różnych grup religijnych. Każda taka ingerencja musi jednak odpowiadać pilnej potrzebie społecznej i być proporcjonalna do uprawnionego celu, w którym ją podjęto”¹⁷. W związku z tym na poziomie europejskim prawo do uboju rytualnego nie ma absolutnego charakteru i może podlegać uzasadnionym ograniczeniom formułowanym na poziomie krajowym pomimo tego, że Trybunał uznał, iż „z wyjątkiem bardzo szczególnych wypadków prawo do wolności religii wyklucza wszelką

¹⁴ Wyrok ETPC z 1 lipca 1997 r. (skarga nr 20704/92) w sprawie Kalaç przeciwko Turcji, także wyrok ETPC z 27 czerwca 2000 r. (skarga nr 27417/95) w sprawie Cha'are Shalom ve Tsedek przeciwko Francji. W wyroku Larissini i inni przeciwko Grecji (orzeczenie ETPC z 24 lutego 1998 r.) Trybunał wskazał, że art. 9 Konwencji „nie chroni prozelityzmu (nakłaniania na przejście na inną wiarę) przy użyciu niewłaściwych metod, takich jak np. oferowanie przywilejów materialnych lub socjalnych, lub stosowania nieuprawnionego nacisku w celu przyciągnięcia do kościoła nowych członków”, M.A. Nowicki, *Europejski Trybunał Praw Człowieka. Wybór orzeczeń 1999–2004*, Kraków 2005, s. 199 i n.

¹⁵ Kościół Metropolitalny Besarabii i inni przeciwko Mołdowie, orzeczenie z 13 grudnia 2001 r., [w:] M.A. Nowicki, op.cit., s. 942 i n.

¹⁶ Wyrok ETPC z 27 czerwca 2000 r. (skarga nr 27417/95) w sprawie Cha'are Shalom ve Tsedek przeciwko Francji.

¹⁷ Wyrok ETPC z 17 października 2002 r. w sprawie Agga przeciwko Grecji, [w:] M.A. Nowicki, op.cit., s. 942 i n.

swobodę państwa w ocenie, czy przekonania religijne lub środki użyte do ich wyrażania są uprawnione¹⁸.

Ubój rytualny nie został też zakazany na gruncie Europejskiej konwencji o ochronie zwierząt przeznaczonych do uboju z 10 maja 1979 r.¹⁹ Konwencja ta, mając na celu zaoszczędzenie zwierzętom cierpienia i bólu, definiuje „ubój” jako spowodowanie śmierci zwierzęcia po unieruchomieniu, ogłuszeniu oraz wykrwawieniu. Dozwała jednak państwom-sygnatariuszom Konwencji na stosowanie wyjątków dotyczących ogłuszania poprzedzającego ubój, np. w przypadku uboju prowadzonego zgodnie z obyczajami religijnymi (art. 17 ust. 1 tiret pierwsze).

Zdaniem Krzysztofa Pychlika „ubój rytualny może być też uznany za przejaw »niematerialnego dziedzictwa kulturowego« w rozumieniu Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzonej w Paryżu 17 X 2003 r.”²⁰ „»Niematerialne dziedzictwo kulturowe« oznacza praktyki [...] – jak również związane z nimi [...] artefakty i przestrzeń kulturową – które wspólnoty, grupy [...] uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności. Zgodnie z art. 2 ust. 2 Konwencji niematerialne dziedzictwo kulturowe przejawia się m.in. w dziedzinach takich jak: zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne (lit. c).

Na podstawie art. 16 i 17 Międzyrządowy Komitet do spraw Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego UNESCO prowadzi listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Na listę tę zostały m.in. wpisane rytuały

¹⁸ Orzeczenie ETPC z 26 października 2000 r. w sprawie Hasan i Chaush przeciwko Bułgarii, [w:] M.A. Nowicki, op.cit., s. 937 i n.

¹⁹ Dz.U. Nr 126, poz. 810.

²⁰ K. Pychlik, *Kwestia uboju rytualnego w świetle Deklaracji ONZ o wyeliminowaniu wszelkich form nietolerancji i dyskryminacji z powodu religii lub przekonań, Europejskiej konwencji o ochronie zwierząt przeznaczonych do uboju oraz Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, www.mzr.pl/pl/pliki/Kwestia_uboju_rytualnego_w_swietle_Deklaracji_ONZ.pdf (24.11.2015). Polska dokonała ratyfikacji przedmiotowej Konwencji bez zastrzeżeń 8 lutego 2011 r. (Dz.U. Nr 172, poz. 1018).

i obrzędy religijne poszczególnych społeczności (w tym i ofiary rytualne), jak i praktyki związane z przyrządzaniem i spożywaniem potraw²¹.

Na poziomie Unii Europejskiej obowiązuje od 1 stycznia 2013 r. rozporządzenie Rady (WE) nr 1099/2009 z 24 września 2009 r. w sprawie ochrony zwierząt podczas uśmiercania²². Na jego podstawie zwierzęta mają być uśmiercane wyłącznie po uprzednim ogłuszeniu, zgodnie z metodami i szczegółowymi wymogami związanymi ze stosowaniem tych metod określonych w załączniku nr I. Natomiast do chwili śmierci zwierzęta powinny być utrzymywane w stanie nieprzytomności i niewrażliwości na bodźce. Art. 4 ust. 4 tego rozporządzenia dopuszcza jednak wyjątki umożliwiając stosowanie szczególnych zasad podczas uboju wymagane przez obrzędy religijne, pod warunkiem, że ubój ma miejsce w rzeźni.

Analiza aktów prawa międzynarodowego wskazuje, że choć prawo międzynarodowe zezwala na swobodne praktykowanie kultu religijnego i związanych z nim obrzędów, to przewiduje możliwość stosowania pewnych odstępstw. W kwestii rozwiązań szczegółowych, odsyła do rozwiązań krajowych, które mają regulować zagadnienia praktykowania religii w sposób swoisty, przy uwzględnieniu panujących w danym państwie obyczajów, zasad i wartości, a także ustawodawstwa mającego na celu ochronę zwierząt. Innymi słowy normy prawa międzynarodowego odnoszące się do uprawiania kultu wyrażają jedynie prawo do swobody sumienia i religii, pozwalając jednak ustawodawcy krajowemu na samodzielne i indywidualne uregulowanie treści tego prawa, zwłaszcza w zakresie swobody uprawiania kultu religijnego i związanych z tym praktyk i obrzędów.

III.

Problematyka uboju rytualnego budziła kontrowersje nawet w okresie, kiedy ludność polska nie była jednolita etnicznie i narodowo (jak ma to obecnie miejsce) i kiedy ścierały się różne poglądy na wolność religijną.

„W Pierwszej Rzeczypospolitej, w której panowało wyznanie rzymskokatolickie, od bardzo wczesnych czasów istniała tolerancja mniejszości religij-

²¹ Ibidem.

²² Dz.U. L 303 z 18 listopada 2009 r., s. 1.

nych i etnicznych. Pierwsze akty prawa, gwarantujące wolności mniejszościom, zostały podpisane przez Kazimierza Wielkiego. W 1341 r. zagwarantował on wyznawcom Kościoła prawosławnego poszanowanie ich obrządku i obyczajów. W 1356 r. zatwierdził on zwyczaje, wolności i przywileje w dziedzinie kultu i spraw administracyjnych dla monofizycznych Ormian. Dzięki decyzjom króla Kazimierza Wielkiego Polska stała się pierwszym wielowyznaniowym państwem w Europie, gdzie dwór królewski był katolicki, a poddani mieli zagwarantowaną wolność wyznania²³.

Prawo do praktykowania obrzędów religijnych potwierdziła również Konstytucja 3 Maja gwarantując wszystkim ludziom jakiegokolwiek wyznania wolność wszelkich obrządków i religii.

Z kolei Konstytucja marcowa z 1921 r.²⁴ stanowiła, że wszyscy mieszkańcy Państwa polskiego mają prawo wolnego wyznania zarówno publicznie jak i prywatnie swej wiary i wykonywania przepisów swej religii lub obrządku, o ile to nie sprzeciwia się porządkowi publicznemu ani obyczajności publicznej (art. 111 zd. trzecie). Natomiast w Konstytucji kwietniowej²⁵ zabrakło jakichkolwiek odniesień do wolności sumienia i wyznania.

W okresie II Rzeczypospolitej toczyły się jednak żywe dyskusje w parlamencie mające za cel ustanowienie zakazu *szechity*, czyli żydowskiego rytualnego uboju bydła. Taki wniosek został złożony w Senacie w 1936 r. przez Janinę Prystorową, która uzasadniła go względami moralnymi w postaci niehumanitarności procesu uboju zwierząt²⁶. W praktyce chodziło o ograniczenie handlu przez żydowskich kupców i rzemieślników. Pomimo sprzeciwu ministerstwa rolnictwa, które uważało, że zakaz uderzy w polskich rolników i hodowców zaopatrujących w bydło ludność żydowską, 17 kwietnia 1936 r. uchwalono ustawę o uboju rytualnym zwierząt gospodarskich w rzeźniach²⁷. Zgodnie z jej dyspozycjami przy uboju w rzeźniach publicznych i prywatnych bydło rogate, świnie, owce, kozy, konie i inne zwierzęta ciepłokrwiste powinno

²³ A. Krasnowolski, *Prawa mniejszości narodowych i mniejszości etnicznych w prawie międzynarodowym i polskim*, „Biuro Analiz i Dokumentacji Senatu” OT-599, marzec 2011, s. 10.

²⁴ Ustawa z 17 marca 1921 r. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. Nr 44, poz. 267).

²⁵ Ustawa z 23 kwietnia 1935 r. (Dz.U. Nr 30, poz. 227).

²⁶ G. Kulka, *Komisje prawno-ustrojowe Rady Narodowej na emigracji w latach 1939–91*, Warszawa 2009, s. 54.

²⁷ Dz.U. 1936, Nr 29, poz. 237.

być ogłuszone lub w inny sposób pozbawione przytomności przed wykrwawieniem. Rygoryzm tego unormowania złagodziło upoważnienie do wydania rozporządzenia, na mocy którego należało ustalić odmienny sposób i warunki dokonywania uboju zwierząt do celów konsumpcyjnych tych grup ludności, których wyznanie wymaga specjalnych zabiegów podczas uboju.

Do czasu wybuchu II wojny światowej niniejsze uregulowania nie zostały istotnie zmienione, pomimo tego, że pomysły ograniczenia uboju rytualnego wracały pod obrady parlamentu kilkakrotnie. Sprawa uboju była także analizowana przez emigracyjną Radę Narodową, lecz bez podjęcia jakiś konkretnych rozstrzygnięć. Warto także nadmienić, że w okresie PRL ubój rytualny był dozwolony i w niektórych rzeźniach tego typu praktyki miały miejsce²⁸. Znajdowało to oparcie w Konstytucji PRL, która stanowiła, że kościół i inne związki wyznaniowe mogą swobodnie wypełniać swoje funkcje religijne oraz że nikogo nie można zmuszać do udziału lub niebrania udziału w czynnościach i obrzędach religijnych (art. 70).

IV.

Obowiązująca Konstytucja z 2 kwietnia 1997 r.²⁹ odnosi się kilkakrotnie w swoich postanowieniach do kwestii religii i wiary. W art. 25 stanowi, że władze publiczne zapewniają swobodę wyrażania przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych w życiu publicznym. Z kolei w art. 35 zapewnia się obywatelom polskim należącym do mniejszości narodowych i etnicznych wolność zachowania i rozwoju własnego języka, zachowania obyczajów i tradycji i oraz rozwoju własnej kultury. Natomiast art. 53 zapewnia każdemu wolność sumienia i religii oraz jej uzewnętrzniania indywidualnie lub z innymi, publicznie lub prywatnie, swojej religii przez uprawianie kultu, modlitwę, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie i nauczanie. Z powyższego wynika zatem, że według Konstytucji RP elementem wolności religii jest wolność uzewnętrzniania swojej religii m.in. poprzez uczestniczenie w ob-

²⁸ B. Banaszak, *Opinia prawna na temat: Czy zakaz rytualnego uboju zwierząt może naruszać prawa mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce, w szczególności konstytucyjne prawo do wolności religijnej?*, Biuro Analiz Sejmowych, BAS-725/13, s. 3.

²⁹ Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.

rzędach. Za obrzęd należy uznawać „utrwalone w tradycji, często określone przepisami, czynności i praktyki o znaczeniu symbolicznym, towarzyszące jakiejś uroczystości”³⁰.

Konstytucja zezwala jednak na ograniczanie uzewnętrzniania religii w drodze ustawy i tylko wtedy, gdy jest to konieczne do ochrony bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego, zdrowia, moralności lub wolności i praw innych osób (art. 53 ust. 5). Stanowi to nawiązanie do regulacji międzynarodowych dopuszczających ograniczanie wolności i praw ze względu na zasadę proporcjonalności³¹.

Władze publiczne mogą tym samym dokonać ingerencji w uzewnętrznione postacie wierzeń religijnych, a więc i w sferę obrzędów, gdy przekraczają one granice wyznaczone art. 53 ust. 5 Konstytucji. Należy przy tym podkreślić, że „przesłanki dopuszczające ograniczenie wolności uzewnętrzniania religii są tożsame z występującymi w art. 31 ust. 3 Konstytucji, ale nie wszystkie przesłanki określone w art. 31 ust. 3 zostały uwzględnione. Nie oznacza to jednak – biorąc pod uwagę wykładnię systemową – wyłączenia pozostałych przesłanek wskazanych w art. 31 ust. 3. TK słusznie zauważył, że art. 53 ust. 5 «nie wyłącza zastosowania zasady proporcjonalności wyrażonej w art. 31 ust. 3 Konstytucji, w tym przynajmniej zakresie, w jakim treści normatywne obu tych przepisów nie pokrywają się; dotyczy to przede wszystkim, zasadniczego dla kwestii określenia granic dopuszczalnych ograniczeń, kryterium odwołującego się do istoty wolności i praw»”³². Inaczej twierdzi Wojciech Brzozowski wskazując, że „przytoczony przepis, w porównaniu z ogólną klauzulą limitacyjną zawartą w art. 31 ust. 3 Konstytucji, nieprzypadkowo pomija wśród materialnych przesłanek ustanawiania ograniczeń ochronę środowiska. Oznacza to, że w razie dążenia ustawodawcy polskiego do zapewnienia wyższego standardu ochrony zwierząt niż w prawie europejskim nie dałoby się uzasadnić zakazu oboju rytualnego samą potrzebą zapewnienia dobrostanu zwierząt”³³.

Odnosząc się szczegółowo do zagadnienia dopuszczalności praktykowania uboju rytualnego na gruncie prawa polskiego należy w pierwszej kolej-

³⁰ Słownik języka polskiego, <http://www.sjp.pwn.pl> (25.11.2015).

³¹ Więcej na temat tej zasady: *Zasada proporcjonalności a prawa człowieka i obywatela w systemach prawnych państw członkowskich UE*, red. P. Szymaniec, Wałbrzych 2015.

³² B. Banaszak, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2009, s. 275–276.

³³ W. Brzozowski, *Dopuszczalność uboju rytualnego w Polsce*, „Państwo i Prawo” 2013, z. 5, s. 47.

ności zauważyć, że w aktualnym stanie prawnym brak jest określenia precyzującego, na czym ubój rytualny ma polegać, w jaki sposób powinno się go dokonywać, czy na potrzeby koszerności lub też *halal* powinny być stosowane identyczne zasady uboju. Przede wszystkim jednak brak jest normy prawnej, która wprost zezwalałaby na tę formę uboju³⁴. Obowiązują natomiast unormowania, które można by uznać za zakazujące stosowania tego rodzaju praktyk. Na tle art. 6 ustawy o ochronie zwierząt³⁵ (dalej: u.o.z) nie ulega bowiem wątpliwości, że ubój rytualny zwierzęcia nie jest humanitarny, gdyż jego stosowanie wiąże się z zadawaniem zwierzęciu cierpień³⁶ (choć zwołennicy uboju rytualnego twierdzą, że jest on „niemal bezbolesną metodą zarzynania zwierząt”³⁷).

Pojawiały się jednak głosy, że wspólnota żydowska posiada prawo do dokonywania uboju rytualnego w sposób wyznaczony rytuałem religijnym w oparciu o art. 9 ustawy o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej³⁸. Wojciech Brzozowski wskazywał, że użyty w art. 9 ust. 2 tej ustawy zwrot, iż gminy żydowskie „dbają” m.in. o koszerą żywność i ubój rytualny, zapewnia gminom to prawo, „w przeciwnym bowiem razie końcowa część przepisu byłaby wydrążona z treści normatywnej”³⁹. Autor ten uznał, że powyższa ustawa stanowi niejako *lex specialis* wobec ustawy o ochronie zwierząt i stąd przewidywać może pewne odstępstwa od reguł humanitarnego traktowania zwierząt⁴⁰.

Powyższa ustawa, w brzmieniu obowiązującym do 27 września 2013 r., dopuszczała wyjątek od zasady uśmiercania zwierząt wyłącznie po ich uprzednim ogłuszeniu, który dotyczył uboju przewidzianego przez obrządki religijne. Wyjątek ten został jednak usunięty przez ustawodawcę, wskutek czego obowiązywał przepis stanowiący, że zwierzę kręgowie w ubojni może zostać uśmiercone tylko po uprzednim pozbawieniu świadomości przez osoby po-

³⁴ K. Lipińska, Czy w Polsce jest dozwolony rytualny ubój zwierząt?, „Przegląd Prawa Ochrony Środowiska” 2011, nr 1, s. 9.

³⁵ Ustawa z 21 sierpnia 1997 r. (Dz.U. Nr 111, poz. 724).

³⁶ K. Lipińska, op.cit., s. 9.

³⁷ Podaje za: A. Czohara, T.J. Zieliński, op.cit., LEX.

³⁸ Ustawa z 20 lutego 1997 r. (Dz.U. 2014, poz. 1798).

³⁹ W. Brzozowski, op.cit., s. 47.

⁴⁰ Takiej argumentacji nie podzielił jednak TK w wyroku z 10 grudnia 2014 r., sygn. K 52/13, OTK ZU nr 11A/2014, poz. 118.

siadające odpowiednie kwalifikacje (art. 34 ust. 1 u.o.z.). Ten ustawowy zakaz pozostawał także w zgodzie z prawem UE (z rozporządzeniem Rady nr 1099/2009), ale spowodował, że w prawie polskim nie było prawnych podstaw do dokonywania uboju rytualnego.

V.

Ostatecznie kwestia dopuszczalności przeprowadzania uboju rytualnego w Polsce została uznana za dopuszczalną i zgodną z Konstytucją na podstawie wyroku TK z 10 grudnia 2014 r., sygn. K 52/13.

„Trybunał Konstytucyjny stwierdził, że z art. 53 ust. 1 i 2 Konstytucji wynika zakaz podejmowania działań, w tym natury prawnej, które w sposób nieuprawniony ingerowałyby (utrudniałyby) w wyznawanie określonej religii. Poszanowanie wolności wyrażania przekonań religijnych jest niezbędne do efektywnego zagwarantowania wolności religii”. Tymczasem ubój rytualny, wywodzący się jeszcze z prawa możeszowego, pozostaje do dnia dzisiejszego czynnością liturgiczną, czego nie podważał nawet nakaz prowadzenie jej w rzeźniach. Ten rodzaj uboju stanowi wypełnianie nakazów religii i jest podporządkowany normom prawa zwyczajowego i religijnego⁴¹. „Trybunał Konstytucyjny podzielił stanowisko, że ubój zwierząt według szczególnych metod wymaganych przez obrzędy religijne w celu uzyskania dozwolonego pożywienia jest elementem (sposobem) uzewnętrzniania wolności wyznania i podlega ochronie w ramach art. 9 Konwencji”⁴².

Trybunał podkreślił również, że konstytucyjna wolność religii obejmuje dokonywanie wszelkich czynności o charakterze religijnym, np. praktyk, obrzędów czy rytuałów, także takich, które dalekie są od zachowań konwencjonalnych, dominujących w danym państwie, w tym czynności niepopularnych i nieakceptowanych przez społeczną większość. Zatem władze publiczne nie powinny oceniać zasadności przekonań religijnych ani sposobów, za pomocą których są one wyrażane.

⁴¹ M. Rudy, A. Rudy, P. Mazur, *Ubój rytualny w prawie administracyjnym*, Warszawa 2013, s. 19.

⁴² Wyrok austriackiego Trybunału Konstytucyjnego z 17 grudnia 1998 r., B 3028/97, VfSlg 15.394; M.A. Nowicki, *Wokół konwencji europejskiej. Komentarz do europejskiej konwencji praw człowieka*, Warszawa 2013, s. 753.

Trybunał przypomniał, że wolność religii nie ma charakteru absolutnego i może podlegać ograniczeniom wyznaczonym przez art. 53 ust. 5 Konstytucji. Trybunał nie znalazł natomiast podstaw do podzielenia poglądu wnioskodawcy w przedmiotowej sprawie, że przesłanki ewentualnego ograniczania wolności uzewnętrzniania religii należy oceniać również przez pryzmat art. 31 ust. 3 zdania pierwszego Konstytucji. TK uznał, że zaskarżone ograniczenie wolności religii należy poddać w związku z tym konieczności zbadania wyłącznie pod względem ustalenia, czy ubój rytualny nie narusza przesłanek ochrony zdrowia i moralności, wymienionych w klauzuli imitacyjnej w art. 53 Konstytucji RP (w stosunku do pozostałych przesłanek wymienionych w tym artykule uznano, że w oczywisty sposób nie mogą mieć w sprawie zastosowania).

Analizując przesłankę ochrony zdrowia Trybunał wskazał, że dokonywanie uboju w rzeźni nie jest niezbędne dla zapewnienia ochrony zdrowia. Uzasadniając swoje stanowisko TK podniósł, że państwo ma prawo do kontroli i zabezpieczania tego typu rytuału przez służby państwowe, *notabene* obowiązujące w prawie polskim i unijnym, co gwarantuje bezpieczeństwo tego typu żywności. Uznał także, że ubój rytualny przeprowadzany będzie wyłącznie przez osoby posiadające świadectwo kwalifikacji, wykazujące się umiejętnością przeprowadzenia związanych z tym czynności zgodnie z właściwymi normami prawnymi i religijnymi.

Trybunał odniósł się też do przesłanki związanej z ochroną moralności podnosząc, że „dopóki w społeczeństwie polskim niemal powszechnie akceptowany jest ubój zwierząt gospodarskich w celu uzyskania pożywienia dla człowieka, to całkowite zakazanie tylko jednej z jego metod (metody rytualnej), podlegającej ochronie w ramach wolności religii, co do której badania naukowe nie rozstrzygają jednoznacznie, że w każdym przypadku jest bardziej bolesna niż inne metody, nie jest konieczne do ochrony moralności”. „Przesłanka »moralności« zawarta w art. 53 ust. 5 Konstytucji pozwala na samostne ingerencje prawne tylko wobec takich działań czy zachowań, które powszechnie uznaje się za przynoszące szkody społeczne”⁴³.

⁴³ Wyrok TK z 10 grudnia 2014 r., K 52/13. „Zważywszy, że społeczeństwo polskie przywiązuje dużą wagę do religii oraz wolności jej uzewnętrzniania, Trybunał uznał za przekonujący argument wnioskodawcy, że wolność religii jest nie tylko gwarantowana konstytucyjnie i konwencyjnie, lecz jest jedną z podstawowych wartości moralnych w polskim społeczeństwie.

Z uwagi na powyższe Trybunał orzekł, że art. 34 ust. 1 ustawy o ochronie zwierząt ustanawiający bezwzględny zakaz dokonywania uboju rytualnego w rzeźni stanowi ograniczenie wolności uzewnętrzniania religii (wyznania). TK orzekł, że także art. 35 ust. 1 i 4 u.o.z. w zakresie, w jakim przewiduje odpowiedzialność karną za poddawanie zwierząt ubojowi w ubojni (rzeźni) według szczególnych metod wymaganych przez obrzędy religijne, jest niezgodny z art. 53 ust. 1, 2 i 5 Konstytucji w związku z art. 9 Konwencji.

Konsekwencją wyroku jest to, że z dniem ogłoszenia wyroku w „Dzienniku Ustaw” dopuszczalne stało się poddawanie zwierząt ubojowi w rzeźni (ubojni) według szczególnych metod wymaganych przez obrzędy religijne na podstawie art. 4 ust. 4 rozporządzenia Rady nr 1099/2009⁴⁴. Z kolei sam ubój rytualny dokonywany zgodnie z właściwymi przepisami nie jest już zagrożony sankcją karną.

VI.

W pierwszej kolejności należy zauważyć, że Trybunał Konstytucyjny orzekł ponad **żądanie** wnioskodawcy co do możliwości uboju i sprzedaży mięsa poza granicami Polski, naruszając tym samym wiążącą ten organ zasadę skargowości. Wnioskodawca w przedmiotowej sprawie **żądał** bowiem jedynie uznania swobody realizacji praktyk religijnych poprzez dokonywanie uboju bez ogłuszania zwierząt na potrzeby mniejszości narodowych zamieszkującej w Polsce, stosunkowo zresztą nielicznej⁴⁵.

Stanowisko to jurydycznie wzmacnia wstęp do Konstytucji, który odwołuje się do wartości zakorzenionych w tradycji judeochrześcijańskiej. Z uwagi na powyższe nie zasługuje na poparcie twierdzenie, że w społeczeństwie polskim bezwzględny zakaz uboju rytualnego jest konieczny do ochrony szeroko rozumianej moralności. Należy raczej przyjąć, że zgodnie z normami moralnymi podzielanymi przez zdecydowaną większość polskiego społeczeństwa jest jak najszersze poszanowanie wolności religii (wyznania)”.

⁴⁴ Rozporządzenie Rady (WE) z 24 września 2009 r. w sprawie ochrony zwierząt podczas ich uśmiercania (Dz.U. UE L 303/1 z 18 listopada 2009 r.).

⁴⁵ Biorąc pod uwagę wyniki ostatniego spisu powszechnego przeprowadzonego w 2011 r. przez Główny Urząd Statystyczny w 2011 r. żydowską przynależność narodowo-etniczną zadeklarowało – najczęściej oprócz polskiej, rzadziej samodzielnie – nieco ponad 7,5 tys. osób. Z kolei Tatarów miało być 1916 osób, Arabów – 1328, a Turków – 1162. *Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, Warszawa

Tymczasem kwestia uboju rytualnego posiada drugą płaszczyznę, biznesową, gdyż ten rodzaj uboju stanowi przedmiot działalności gospodarczej prowadzonej przez hodowców zwierząt, właścicieli koszernych rzeźni i licznych pośredników zajmujących się importem mięsa pochodzącego z uboju rytualnego, których inspiracją jest działalność nastawiona na osiąganie zysku ekonomicznego a nie realizowanie potrzeb duchowych (religijnych) danej mniejszości narodowej⁴⁶. Wyrok TK stanowi zatem dozwoleństwo na dokonywanie uboju bez ogłuszania także na cele przemysłowe.

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego powinien ograniczać się do uznania zakazu uboju rytualnego za niezgodny z art. 53 ust. 1 i 2 Konstytucji tylko w takim zakresie, w jakim uniemożliwia on zaspokojenie potrzeb religijnych członków związków wyznaniowych o uregulowanej sytuacji prawnej, działających na terenie Polski.

Wskazany wzorzec konstytucyjny z pewnością nie jest natomiast właściwy do oceny zakazu uboju rytualnego jako działalności gospodarczej, nastawionej na zysk. W tym zakresie można byłoby go ewentualnie oceniać ze względu na zasadę swobody działalności gospodarczej (art. 20 i art. 22 Konstytucji RP), gdyby uprawniony podmiot wniósł odpowiednie zaskarżenie⁴⁷. W wypadku eksportu mięsa z uboju rytualnego dochodzi bowiem do kolizji zupełnie innych wartości – moralność publiczna (zakaz okrutnego traktowania zwierząt) konkuruje tu bowiem nie z wolnością religijną (w zakresie gwarantowanym Konstytucją), lecz ze swobodą działalności gospodarczej.

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego w przedmiotowej sprawie w zakresie, w jakim zezwala mniejszościom narodowym na dokonywanie uboju rytualnego w celu uzyskania koszernej pożywienia, należy zatem uznać za trafny. Argumentacja zaprezentowana w uzasadnieniu orzeczenia budzi jednak poważne wątpliwości.

W przedmiotowej sprawie chodziło o to, aby dokonać testu proporcjonalności i ocenić, której wartości, tj. wolności praktyk religijnych czy też wzglę-

2013, s. 91, www.stat.gov.pl/spisy-powszechne/nsp-2011/nsp-2011-wyniki/ludnosc-stand-istruktura-demograficzno-spoleczna-nsp-2011,16,1.html (10.12.2015).

⁴⁶ H.W. Kaczmarczyk, *Zakaz uboju rytualnego w prawie polskim naruszeniem konstytucyjnego prawa do wolności religijnej?*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2014, nr 12, s. 56.

⁴⁷ Zdanie odrębne sędzi TK Teresy Liszcz do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 10 grudnia 2014 r., sygn. akt K 52/13.

dom moralności przyznać pierwszeństwo. Konstytucja zezwala przecież na ograniczanie wolności uzewnętrzniania religii przez ustawodawcę zwykłego w oparciu o przesłankę moralności. Wolność uzewnętrzniania religii nie ma bowiem charakteru absolutnego, a praktyki religijne powinny być oceniane przez ustawodawcę z perspektywy moralności, choć należy to czynić z dużą powściągliwością. Dlatego też uznanie, jak uczynił to Trybunał, że państwo nie ma prawa oceniać i interweniować w odniesieniu do jakichkolwiek zachowań kwalifikowanych jako czynności religijne, jest chybione. Aprobata takiego stanowiska spowodowałaby konieczność tolerowania w naszym kraju czynności religijnych nie akceptowalnych moralnie, jak choćby obrzezania dziewczynek czy zabójstw honorowych. Zatem ingerencja prawna w wolność religii jest uprawniona, lecz pod warunkiem dokonania wyważenia zasad danego wyznania z normami, wartościami i zasadami obowiązującymi w polskim społeczeństwie (także o charakterze moralnym a nie tylko prawnym)⁴⁸.

Trudno jest się też zgodzić ze stanowiskiem Trybunału, że „moralność dotyczy jedynie stosunków międzyludzkich i obecnie nie mieści się w niej kwestia stosunku człowieka do zwierząt”. Moralność w najprostszym rozumieniu oznacza umiejętność odróżniania dobra od zła. Dezaprobata dla czynów szkodliwych wobec zwierząt posiada swoje zakotwiczenie chociażby w ustawie o ochronie zwierząt czy licznych przepisach karnych penalizujących okrutne zachowania wobec zwierząt, a nawet pośrednio w przepisach Konstytucji RP, gdzie mowa jest o ochronie środowiska naturalnego, którego zwierzęta są przecież częścią. Nie ulega wątpliwości, że zachowanie człowieka wobec zwierząt powinno być godne (właściwe), z czym wiąże się również obowiązek uśmiercania zwierząt hodowlanych w sposób humanitarny, to jest ograniczający ich cierpienie podczas tego procesu do niezbędnego minimum. Tymczasem liczne badania potwierdzają, że ubój przez podrażnianie gardła i wykrwawianie bez pozbawienia świadomości jest wysoce niehumanitarny. „Po pierwsze, unieruchomienie ofiar, zwłaszcza krów, do podcięcia gardła jest technicznie trudne, powoduje dodatkowy dystres i w praktyce produkcyjnej często uszkodzenia ciała. Każde unieruchomienie w sytuacji zagrożenia, które zwierzęta dobrze wyczuwają, jest stresujące. Nawet przy stosunkowo mniej stresującym unieruchomieniu w pozycji stojącej duże krowy i byki ściskane są za mocno, a małe krowy i cielęta za słabo i mogą się szarpać. Szeroko stoso-

⁴⁸ Zdanie odrębne sędziego TK Wojciecha Hermelińskiego do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 10 grudnia 2014 r., sygn. akt K 52/13.

wane obecnie również w Polsce (ale np. zabronione w Danii i Wielkiej Brytanii) są klatki ubojowe, które przekraczają się razem z ofiarą na bok i do góry nogami, co ułatwia rzezakowi cięcie, ale potem ułatwia też wlewanie się krwi i zawartości żołądka do przeciętej tchawicy. Po drugie, przy samym podrzynaniu szyi, tzn. skóry, mięśni, tchawicy, przełyku, trzech par nerwów, ofiary w większości przypadków czują ból pochodzący z zakończeń bólowych (nociceptorów) i przeciętych nerwów⁴⁹. Z tego też względu rozporządzenie Rady (WE) nr 1099/2009 wprowadziło zasadę uboju zwierząt kręgowych po uprzednim ich ogłuszeniu, a do wyjątków dozwolonych przez prawo uznało ich uśmiercanie bez ogłuszenia.

Trybunał winien zatem postawić na szali i zważyć religijny charakter uboju rytualnego i jego znaczenie dla mniejszości narodowych żyjących w Polsce z jednej strony, a na drugiej dobro zwierząt jako istot zdolnych do odczuwania bólu, których ochrona jest mocno zakorzeniona nie tylko w koncepcjach filozoficznych i doktrynach moralnych, ale także w prawodawstwie, jak również negatywną ocenę takiej metody uśmiercania przez społeczeństwo polskie, której niehumanitaryzm jest nie tylko intuicyjny, ale znajduje potwierdzenie w licznych badaniach naukowych (moralność). Dopiero wówczas wnioski Trybunału byłyby oparte na prawidłowych przesłankach.

VII.

Powyższy wyrok Trybunału Konstytucyjnego zapewne nie stanowi końca walki różnych środowisk o dopuszczalność dokonywania uboju rytualnego. Geneza konfliktu o ubój bez ogłuszania pokazuje, że ma on podłoże nie tylko religijne (ideologiczne, światopoglądowe), ale i podtekst gospodarczy. Należy bowiem zwrócić uwagę, że w Polsce skala tego zjawiska jest ogromna. Dokonywanie uboju bez ogłuszania stanowi doskonałe źródło dochodu wielu krajowych producentów. Dość powiedzieć, że w 2011 r. mięso koszerne stanowiło ok. 30% eksportowanej wołowiny i ok. 10% eksportowanego mięsa drobiowego⁵⁰. Współcześnie zmienia się jednak podej-

⁴⁹ A. Elżanowski, *Religijne okrucieństwo*, „Rzeczpospolita” z 22 maja 2012 r., www.rp.pl/artukul/879665.html (8.12.2015).

⁵⁰ Dane przedstawione przez MRiRW w przedmiotowej sprawie. W 2011 r. bez ogłuszania zostało zabitych prawie 5 mln sztuk drobiu oraz ponad 160 tys. krów, co w oczywisty sposób

ście do ochrony zwierząt i ich traktowania przez człowieka, powstają nowe regulacje zawierające przepisy rygorystyczne mające na celu dobro zwierząt. W konsekwencji spór o ubój rytualny może powrócić, a przeciwnicy uboju mogą mieć wówczas do dyspozycji nowe, silne argumenty na rzecz wzmocnienia swojego stanowiska. Brak akceptacji dla uboju rytualnego wyraził już zresztą Sejm VII kadencji odrzucając 12 lipca 2013 r. rządowy projekt ustawy w sprawie ponownej legalizacji uboju rytualnego⁵¹. Słusznie zauważyła w zdaniu odrębnym sędzia TK Sławomira Wronkowska-Jaśkiewicz, że ubój zwierząt uzasadniony względami religijnymi jest dopuszczalny w obecnych warunkach, w których dopiero dokonują się, ale są jeszcze dalekie od zakończenia, zmiany w odnoszeniu się i postrzeganiu ludzi do zwierząt i w treści norm prawnych wyznaczających zachowanie się człowieka wobec fauny, a także w świetle stanu wiedzy o stopniu cierpień zadawanych zwierzętom uśmiercanym w celu pozyskania pożywienia. Zresztą już w świetle niektórych współczesnych badań naukowych uprzednie ogłuszenie zwierzęcia nie ma wpływu na jego wykrwawienie się. Może to stanowić w przyszłości uzasadnienie dla modyfikacji rygorystycznych zasad uboju zwierząt w judaizmie⁵².

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego dopuszczający praktyki uboju rytualnego ukazuje, że w Polsce respektowane są prawa mniejszości narodowych – przynajmniej w wymiarze religijnym. Polskę należy w związku z tym traktować jako kraj tolerancyjny, szanujący także takie rytuały religijne, które budzą liczne wątpliwości i kontrowersje natury moralnej, nawet jeśli inaczej postrzegają ojczyznę rodacy i narody sąsiednie. Współcześnie przywiązuje się duże znaczenie do dbania o należyte rozdzielanie spraw „państwowych” od „kościelnych” (religijnych) zakładając, że państwo nie powinno ingerować w wolność religii, w tym w wolność jej uzewnętrzniania. Konstytucja RP gwarantuje zatem mniejszościom narodowym wolność realizowania praktyk religijnych, z prawem do uboju rytualnego włącznie.

przekracza zapotrzebowanie ortodoksyjnych Żydów i Muzułmanów zamieszkujących w Polsce.

⁵¹ Druk sejmowy nr 1370/VII.

⁵² Tak zwane odwracalne ogłuszenie podczas uboju rytualnego jest już zresztą stosowane w Polsce i nie budzi sprzeciwu niektórych muzułmańskich związków wyznaniowych. A. Velarde i in., *Improving Animal Welfare during Religious Slaughter. Recommendations for Good Practice*, „DIALREL Reports” nr 2.4, s. 13 <http://www.dialrel.eu/images/recom-light.pdf> (8.12.2015).

Literatura

- Banaszak B., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2009.
- Banaszak B., *Opinia prawna na temat: Czy zakaz rytualnego uboju zwierząt może naruszać prawa mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce, w szczególności konstytucyjne prawo do wolności religijnej?*, Biuro Analiz Sejmowych, BAS-725/13.
- Banaszak B., *Prawo mniejszości narodowych do kultywowania własnej tożsamości kulinarnej*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2014, t. XXXI.
- Brzozowski W., *Dopuszczalność uboju rytualnego w Polsce*, „Państwo i Prawo” 2013, nr 5.
- Czohara A., Zieliński T.J., *Ustawa o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Polsce. Komentarz*, Warszawa 2011, LEX.
- Dziedzic A., *Zakaz uboju rytualnego jako naruszenie konstytucyjnej zasady wolności religii. Kontekst współczesny i historyczny*, „Forum Prawnicze” 2014, nr 1 (21).
- Elżanowski A., *Religijne okrucieństwo*, „Rzeczpospolita” z 22 maja 2012 r., www.rp.pl/artukul/879665.html (8.12.2015).
- Jabłoński M., *Wolności i prawa jednostki w regionalnym systemie Ligi Państw Arabskich*, [w:] B. Banaszak, A. Bisztyga, K. Complak, M. Jabłoński, R. Wieruszewski, K. Wójtowicz, *System ochrony praw człowieka*, Kraków 2003.
- Kaczmarczyk H.W., *Zakaz uboju rytualnego w prawie polskim naruszeniem konstytucyjnego prawa do wolności religijnej?*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2014, nr 12.
- Krasnowolski A., *Prawa mniejszości narodowych i mniejszości etnicznych w prawie międzynarodowym i polskim*, „Biuro Analiz i Dokumentacji Senatu” OT-599, marzec 2011.
- Kulka G., *Komisje prawno-ustrojowe Rady Narodowej na emigracji w latach 1939–91*, Warszawa 2009.
- Lipińska K., *Czy w Polsce jest dozwolony rytualny ubój zwierząt?*, „Przegląd Prawa Ochrony Środowiska” 2011, nr 1.
- Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, Warszawa 2013, www.stat.gov.pl/spisy-powszechne/nsp-2011/nsp-2011-wyniki/ludnosc-stan-i-struktura-demograficzno-spoeczna-nsp-2011,16,1.html (10.12.2015).
- Nowicki M.A., *Europejski Trybunał Praw Człowieka. Wybór orzeczeń 1999–2004*, Kraków 2005.
- Nowicki M.A., *Wokół konwencji europejskiej. Komentarz do europejskiej konwencji praw człowieka*, Warszawa 2013.
- Opinie na temat dopuszczalności tzw. uboju rytualnego*, Komunikat z badań CBOS, BS/70/2013.
- Pyćlik K., *Kwestia uboju rytualnego w świetle Deklaracji ONZ o wyeliminowaniu wszelkich form nietolerancji i dyskryminacji z powodu religii lub przekonań, Europejskiej konwencji o ochronie zwierząt przeznaczonych do uboju oraz Konwencji UNESCO*

w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, www.mzr.pl/pl/pliki/Kwestia_uboju_rytualnego_w_swietle_Deklaracji_ONZ.pdf (24.11.2015).

Rudy M., Rudy A., Mazur P., *Ubój rytualny w prawie administracyjnym*, Warszawa 2013.

Velarde A. i in., *Improving Animal Welfare during Religious Slaughter. Recommendations for Good Practice*, „DIALREL Reports” nr 2.4, www.dialrel.eu/images/recom-light.pdf (15.03.2016).

Zasada proporcjonalności a prawa człowieka i obywatela w systemach prawnych państw członkowskich UE, red. P. Szymaniec, Wałbrzych 2015.

Zieliński T.J., *Ustawodawstwo II Rzeczypospolitej wymierzone w wyznawców judaizmu*, „Przegląd Prawa Wyznaniowego” 2012, t. 4.